نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی سال سیزدهم، شماره ۳۰، پاییز ۹۲

نقش گردشگری مذهبی در توسعه روستایی، با تاکید بر کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی مطالعه موردی؛ روستای قپچاق شهرستان میاندوآب

دریافت مقاله:۹۱/۱۱/۲۱ پذیرش نهایی: ۹۲/۳/۲۷

صفحات: ۲۵-۷

بهروز محمدی یگانه: استادیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه زنجان،
Email:behrozyeghaneh@yahoo.com

مهدی چراغی: دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه تهران
Email:mahdicharaghi@yahoo.com

محمد ولائی: دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه زنجان[1]
Email:valaei1365@gmail.com

چکیده

امروزه گردشگری به یکی از بزرگترین و پرمنفعت‌ترین صنایع در اقتصاد جهان تبدیل شده و به عنوان بستری جهت ایجاد تغییرات اجتماعی و اقتصادی در بسیاری از نقاط روستایی کشورهای در حال توسعه به شمار می رود. علاوه بر این، سود صنعت گردشگری در نواحی روستایی صرفا در بهره اقتصادی خلاصه نمی شود، بلکه این مزایا را می‌توان از زوایای مختلفی همچون بهبود کیفیت زندگی روستائیان و سرمایه اجتماعی ارزیابی کرد. هدف تحقیق حاضر, بررسی نقش گردشگری مذهبی در توسعه روستایی، با تاکید بر کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی می‌باشد. نوع تحقیق کاربردی، روش تحقیق توصیفی- تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و میدانی و روش تجزیه و تحلیل اطلاعات هم به صورت آمار توصیفی (میانگین، انحراف معیار) و استنباطی (آزمون فریدمن و آزمون ویلکاکسون) صورت گرفته است. جامعه آماری تحقیق، شامل خانوارهای روستای قپچاق که طبق سرشماری سال ۱۳۹۰، دارای ۹۶۳ خانوار و ۳۵۶۲ نفر جمعیت می باشد، طبق فرمول کوکران تعداد نمونه لازم ۲۴۲ خانوار بدست آمد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد، گردشگری مذهبی در بین ابعاد اقتصادی, کالبدی, اجتماعی و زیست محیطی تنها در بعد کالبدی بهبود وضعیت کیفیت زندگی خانوارهای روستاهای مورد مطالعه به همراه داشته است، همچنین

---

[1]. **نویسنده مسئول**: شهرستان میاندوآب، ۵۹۷۷۱۵۴۵۵۶

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

یافته‌های تحقیق در ارتباط با سرمایه اجتماعی خانوارهای روستاهای مورد مطالعه نشان می‌دهد، در بعد انسجام وضعیت خانوارهای مورد مطالعه بعد از گسترش گردشگری مذهبی بهبود داشته، اما در ابعاد مشارکت و اعتماد اجتماعی، بعد از گسترش گردشگری مذهبی از سطح این ابعاد کاسته شده است.

کلید واژگان: گردشگری مذهبی، کیفیت زندگی، سرمایه اجتماعی، روستای قپچاق، اعتماد اجتماعی

مقدمه

از زمان بسیار قدیم، انسان به عنوان یک مسافر شناخته شده است. در آغاز، انسان به دنبال مواد غذایی و سرپناه اقدام به سفر می‌کرد، اما با گذشت زمان، سفر خود را تبدیل به ابعاد جدیدی از مسافرت و گردشگری کرده است (Karar,2001:100). امروزه گردشگری به عنوان یک رویکرد اقتصادی پویا و دارای ویژگی‌های بارز و منحصر به فرد (UNWTO,2007:11)، به یکی از بزرگترین و پرمنفعت‌ترین صنایع در اقتصاد جهان تبدیل شده است (UNWTO, 2013:2) و به عنوان بستری جهت ایجاد تغییرات اجتماعی و اقتصادی در بسیاری از کشورهای در حال توسعه به شمار می‌رود (WTO,2009:14). علاوه بر این، سود صنعت گردشگری صرفا در بهره اقتصادی خلاصه نمی شود، بلکه این بهره را از زوایای مختلفی همچون شناساندن فرهنگ داخلی به دیگر کشور ها نیز می‌توان ارزیابی کرد. ویژگی‌های ساختار گردشگری هر مکان به نوبه خود از یک طرف متاثر از اهمیت، اعتبار، ماهیت، تنوع نقش وکارکرد مذهبی، فرهنگی، تفریحی، تجاری و به طور کلی جاذبه های مکانی آن است، و از طرف دیگر برگرفته و تاثیر پذیرفته از ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی (باورهای اعتقادی) و اقتصادی ساکنان محلی و گردشگران است (ابراهیم زاده،۱۱۶:۱۳۹۰). با نگاهی به تاریخ گذشته در زمینه‌ی سفرها و گردش‌های مذهبی به گردش‌های مذهبی چون مراسم مقدس یونانیان باستان در معبد آپلون، سفرهای مصریان برای دیدار از فراغنه (دورانت، ۱۳۷۰: ۲۰۵)، ایرانیان باستان به معبد آناهیتا در کنگاور (کریستین سن، ۲۳۲:۱۳۶۹) و نظایر آن بر می-خوریم که هر یک به گونه ای، قدمت و رواج این شکل از گردشگری را در میان ملل مختلف نشان می‌دهند. از دیدگاه اجتماعی پذیرش گردشگران مذهبی در یک روستا بر روی نحوه کنش‌پذیری، نحوه رابطه متقابل انسان ها و نحوه زیست‌پذیری می‌تواند، موثر باشد. در حال حاضر بسط و گسترش گردشگری در محیط روستا دارای اثرات مثبت و منفی بوده و می‌تواند از

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

طریق نفوذ و تاثیر بر کلیه جوانب زندگی روستایی، باعث توسعه فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی در محیط روستا می‌شود (ازکیا و ایمانی، ۱۳۸۷: ۳۳۰). نواحی روستایی به دلیل دارا بودن چشم اندازها، جاذبه‌های طبیعی و قابلیت‌های متفاوتی که در جذب گردشگر دارند، انواع و اشکال گوناگونی را از گردشگری به نمایش می‌گذارند که براساس معیارها و ضوابط تقسیم بندی و نیز در برخی از ویژگی هایشان با یکدیگر متفاوت هستند (رضوانی و همکاران،۱۳۹۰:۶۴).

دهستان مرحمت آباد شمالی در شمال غربی شهرستان میاندوآب واقع شده است. این دهستان با توجه به وجود زیارتگاه منطقه تاج الدین علی (ع)، طی سال های اخیر با توسعه گردشگری مذهبی در روستای قپچاق مواجه بوده است. با توجه به گسترش گردشگری مذهبی در طی چند سال اخیر در روستای قپچاق، تحقیق حاضر با هدف بررسی نقش گردشگری مذهبی در توسعه روستایی و با تاکید بر کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی و در پی پاسخگویی به سوالات زیر تدوین شده است:

۱- آیا توسعه گردشگری مذهبی، افزایش کیفیت زندگی خانوارهای روستایی محدوده مورد مطالعه را در پی داشته است؟

۲- توسعه گردشگری مذهبی، چه تغییراتی را در سرمایه اجتماعی خانوارهای روستایی محدوده مورد مطالعه را در پی داشته است؟

مبانی نظری

گردشگری مذهبی که ریشه در باورها و اعتقادات دینی - مذهبی دارد، به مفهوم تخصصی خود فراتر از وابستگی به زمان و اوقات فراغت، عامل مهم جغرافیای انسانی در شکل گیری مسافرت، ایجاد تمرکز و چشم انداز فرهنگی است (تقوایی و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۷). گردشگری مذهبی امروزه، در راستای کسب درآمد و همچنین جهت حفظ میراث فرهنگی مورد توجه کشورهای مختلف قرار گرفته است. در بعد داخلی توسعه گردشگری مذهبی می‌تواند در راستای توسعه منطقه‌ای، افزایش اشتغال و در بعد ملی افزایش درآمد و حفظ میراث فرهنگی را به دنبال داشته باشد.

از دیدگاه محققان عوامل مختلفی در انجام گردشگری مذهبی توسط مردم موثر می‌باشد که از مهمترین آنها می‌توان به کسب تجربه معنوی اشاره کرد (Olsen, 2006:112; Sharpley and, Deborah, 2009: 45) در واقع در گردشگری مذهبی، باورهای دینی به عنوان هدف اصلی فعالیت گردشگری شناخته می شود (Zhang and Huang, 2007:32). در مفاهیم علمی تفاوت

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

هایی میان گردشگری مذهبی و زیارت وجود دارد، در زمینه زیارت مدارک و مستندات تاریخی موجود از تمدنهای عظیم بین النهرین و مصر و سایر آثار و قرائن بر جای مانده از روزگاران پیش از تاریخ، از دیر باز از سفرهای مذهبی هزاران نفر از انسانها حکایت می‌کنند، به طوری که توده‌های متراکم انسانی از هزاران سال قبل به منظور انجام فرایض دینی هر رنجی را بر خود هموار می‌کردند و راهی سفرهای دور و دراز می شدند. در واقع انگیزه در زیارت ریشه در باورها و اعتقادات، دینی- مذهبی دارد (مؤمنی و همکاران، ۱۴:۱۳۸۷).

از طرفی دیگر در زیارت انگیزه اصلی زیارت اماکن مقدسه و زیارتگاه‌هاست، که اقامتگاه‌ها و نوع امکانات آن به هر حال در طول مدت اقامت تأثیر دارد. ولی درآمد خانوار نقش چندانی در انگیزهٔ اصلی زیارت از این اماکن ندارد (Fatemi, 2001:11).

به طور خلاصه می توان گفت، زائر (Pilgrim) به افرادی اطلاق می‌گردد که با انگیزه‌های فقط مذهبی (سفرهای تک منظوره) سفر می‌کند. این افراد مؤمنین و معتقدین مذهبی هستند که به اماکن مقدسه برای انجام فرایض دینی- مذهبی، قربت به خدا، زیارت قبور امامان و رهبران مذهبی، شفاعت، اداء نذر، ثواب، شفا، پاک شدن از گناه و نظیر اینها بر اساس آموزه‌های دینی ـ مذهبی که آموخته‌اند اقدام به به مسافرت می نمایند؛ اما گردشگران مذهبی (Religious Tourism)، دیدارکنندگانی هستند که در مراسم و زیارت قبور پیامبران، امامان و رهبران دینی ـ مذهبی، فعالیتهای مذهبی و نظیر اینها شرکت می جویند و نیز از دیگر مکان های گردشگری هم دیدن می کنند. در واقع گردشگران مذهبی مسافرین و دیدار کنندگانی هستند که همزمان با انگیزه های مذهبی اولیه، انگیزه های دیگر که ممکن است برای انواع گردشگری عادی باشد در هم می‌آمیزد، و اهداف سفر آنها چند منظوره و چند نقشی یا چند کارکردی با اولویت مذهبی است. از طرفی دیگر گردشگری مذهبی از فرصت‌ها استفاده می‌کند و به دیدن مکان-های دیگر فرهنگی ـ تفریحی می رود، اما زائر، تمام وقت خود را در مکان مقدسه صرف اعمال و دیدن مذهبی ـ دینی می‌کند و هدف مسافرت آن، از معنویت درونی آن سرچشمه می گیرد و سعی در ارتقاء اعمال مذهبی، دینی، پیمان‌های پیشین، شکر نعمت رسیده از طرف خدا ، شرکت در مراسم مذهبی مهم و غیره دارد. زائر خود را یک گردشگر محسوب نمی‌کند و حتی اگر از امکانات رفاهی گردشگری هم استفاده کند، رفتار او مشابه یک گردشگر نیست (سقایی، ۱۳۹۰).

امروزه، منابع و جاذبه‌های گردشگری در تمامی بخش‌های برنامه‌ریزی و مدیریتی گردشگری اهمیت فراوانی یافته است؛ لیکن استفاده از مواهب گردشگری جز با فراهم کردن بستر مناسب توسعه گردشگری امکانپذیر نیست. از این رو شناسایی جاذبه‌ها در مرحله اول، برنامه‌ریزی برای

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

توسعه آن‌ها در مراحل بعدی، امری ضروری به نظر می‌رسد (Behzadfar, and Zamanian, 2008:7). با توجه به وجود بسیاری از مکان‌های متبرکه در نواحی روستایی کشور، گردشگری مذهبی یکی از الگوهایی مهم گردشگری در نواحی روستایی کشور، محسوب می‌شود (رضوانی، ۱۳۸۷: ۳۱۵).

یکی از اثراتی که گردشگری مذهبی بر روی جامعه میزبان دارد، تحولاتی است که در سرمایه اجتماعی این جوامع ایجاد می‌شود. سرمایه اجتماعی یک مفهوم فرارشته‌ای است که اخیرا مورد توجه بسیاری از شاخه‌های علوم انسانی قرار گرفته است (فیلد،۱۱:۱۳۸۴). توجه به کمیت و کیفیت روابط اجتماعی، نزد نظریه‌پردازان اجتماعی قدمت طولانی دارد. کنکاش، دل مشغولی‌ها و دغدغه‌های امروزی اندیشمندان در خصوص سرمایه اجتماعی مفهوم بازنگری شده و بازتاب اندیشه بسیاری از اندیشمندان اجتماعی قرن نوزدهم می‌باشد که در قالبی جدید به بازنگری این مفهوم، در چارچوب نظریه سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند (ازکیا،۲۴۱:۱۳۸۹). کاربرد مفهوم سرمایه اجتماعی اولین بار توسط جین جاکوب در سال ۱۹۶۱ و به معنای شبکه‌های اجتماعی فشرده به کار رفت (صادقی و قنبری،۸:۱۳۸۸: متوسلی،۲۹:۱۳۸۴). امروزه در جریان توسعه یک کشور در کنار انواع سرمایه (اعم از طبیعی، انسانی و مادی) سرمایه اجتماعی هم به عنوان برون داد و هم درون داد توسعه به شمار می‌رود (ازکیا و غفاری،۳۸۵،۱۳۸۹). مفهوم سرمایه اجتماعی دارای دارای تعاریف مختلفی می‌باشد. از دیدگاهی، سرمایه اجتماعی بخشی از ساختار روابط اجتماعی است که در برگیرنده هنجارها و شبکه روابط اجتماعی بوده که کنش اجتماعی را تسریح و به افراد امکان انجام عمل جمعی را می‌دهد. در تعارف دیگر، سرمایه اجتماعی به عنوان منابع در دسترس افراد و یا گروه‌های اجتماعی و از طریق ارتباط به شبکه‌های اجتماعی (Kawachi,2008:15)، و از ترکیب سه عامل اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها می‌باشد که به تسریح کنش جمعی کمک می‌کند.

در این میان، سرمایه اجتماعی جنبه مهمی از توسعه عملی اجتماع محلی و توسعه پایدار به شمار می رود. سرمایه اجتماعی در جوامع روستایی، اندیشه زیربنایی اجتماعی در کارآفرینی، تسهیل کننده و کمک دهنده شناخت الگوهای مطمئن تعامل و رویکرد جمعی به مسائل است و توانایی محلی را برای پاسگویی به چالش‌ها در چارچوبی که دارای تغییرات سریع است، افزایش می‌دهد (افتخاری، ۲۱۴:۱۳۸۹). در واقع، امروزه سرمایه‌ی اجتماعی، نقشی بسیار مهم-تر از سرمایه فیزیکی و انسانی در سازمانها و جوامع ایفا می‌کند و شبکه‌های روابط جمعی و گروهی، انسجام بخش میان انسانها، سازمانها و انسانها و سازمانها با سازمانها می‌باشد. در غیاب سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه‌ها اثربخشی خود را از دست می‌دهند و بدون سرمایه‌ی

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

اجتماعی، پیمودن راه‌های توسعه و تکامل فرهنگی و اقتصادی، ناهموار و دشوار می‌شوند (خمر و همکاران،۱۳۹۰: ۹۶). در حال حاضر انسان به طور ذاتی در تعامل و تقابل با دیگران نیازهای خود را بر طرف ساخته و گذران امور می‌نماید. اثرات این کنش‌های متقابل و نقش آنها تا حدی است که حذف آنها، زندگی را غیر ممکن می‌سازد. در همین حال گسترش گردشگری مذهبی در نواحی روستایی از طریق تغییر در کنش های متقابل میان انسان ها تحولاتی را در سرمایه اجتماعی جامعه میزبان ایجاد می‌کند. این امر به خصوص در نواحی روستایی کشورهای جهان سوم که مراحل اولیه توسعه گردشگری را سپری می کند دارای نمود بیشتری می‌باشد.

مفاهیم کیفیت زندگی

واژهٔ کیفیت در لاتین (Qual) به معنی چیزی و چه و Quality به مفهوم چگونگی آمده و Qol از منظر واژگانی به معنی چگونگی زندگی و دربرگیرنده تفاوت‌های آن است که برای هر فرد، ویژه و یگانه و متفاوت با دیگران است (کردزنگنه، ۱۳۸۱: ۲۰۰). موضوع کیفیت زندگی از آغاز دهه ۱۹۹۰ به بعد، در ادبیات نظری و توسعه، اهمیت فوق العاده‌ای یافته است و مبنای تمایز و دسته بندی‌های نوین کشورها در سال‌های اخیر شده است (عنبری، ۱۳۸۹: ۱۵۰). مفهوم کیفیت زندگی ابتدا در حوزه محیط زیست مطرح شده است (عبدی و گودرزی، ۱۳۷۸: ۱۵۴). با گذشت چند دهه از رواج مفهوم کیفیت زندگی و انجام پژوهش‌های متنوع درباره این موضوع، تعریف واحدی وجود ندارد که مورد قبول همه باشد (غفاری و همکاران، ۱۳۹۰: ۳).

در واقع مفهوم کیفیت زندگی ابتدا به حوزه‌های بهداشتی، زیست محیطی و بیماری‌های روانی محدود می‌شد، اما طی دو دهه گذشته به مفهومی چند بعدی بسط یافته است (جمعه پور، ۱۳۹۰: ۵۰). شاخص امروزه پیشرفت یک اجتماع، کیفیت زندگی است. این اصطلاح در برگیرندهٔ مهم‌ترین عواملی است که شرایط زندگی در جامعه و رفاه شخصی افراد را تعیین می-کنند. طی دهه‌های اخیر کیفیت زندگی یکی از اساسی‌ترین نکات مورد توجه در علوم اجتماعی بوده و برای ارزیابی پارامترهای مادی توسعهٔ اقتصادی و تولیدات داخلی در کنار پارامترهای غیر مادی چون کیفیت کار، سطح باسوادی و فرهنگ، استاندارد پزشکی و بهداشت، کیفیت فراغت و تفریح، شرایط محیط زیست، جو سیاسی، احساس خوشبختی انفرادی و حتی آزادی و اتحاد ملی مورد بررسی قرار می‌گیرند (حریرچی و همکاران، ۱۳۸۸: ۹۲). سازمان بهداشت جهانی، کیفیت زندگی را به معنای درک فردی هر فرد از موقعیت خود در زندگی در بستری از فرهنگ‌ها و ارزش‌های اجتماعی که فرد در آن زندگی می‌کند و دارای، انتظارات می‌باشد تعریف می‌کند (Rana et al, 2009:14). از نظر لایارد روابط خانوادگی، وضعیت مالی و اشتغال،

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

روابط فرد در جامعه، آزادی فردی و ارزش‌های شخصی نشان دهنده کیفیت زندگی هر فرد می‌باشد(Layard, 2005:7). در حال حاضر، بیشتر محققان مفهوم کیفیت زندگی را به عنوان یک مفهوم ذهنی و چند بعدی می‌دانند (Quaghebeur, et al, 2004:78; Skevington, 2002: 150).

محققان حوزه کیفیت زندگی با چهار مسئله در این حوزه روبرو هستند، ابتدا اینکه چگونه و با چه روشی به اندازه گیری کیفیت زندگی در افراد بپردازند، دوم اینکه کدام ابعاد وجودی انسان در اندازه‌گیری مورد استفاده قرار بگیرد، سوم چگونه اندازه‌گیری برای افراد و گروه‌های مختلف صورت بگیرد و چهارم اینکه چگونه نتایجی ارائه شود تا اجازه مقایسه میان افراد و گروهها را بدهد (Ahman et al , 2011:147). در جوامع مختلف، شبکه‌های شخصی کوچک که بخشی از سرمایه اجتماعی هستند، همچون خانواده از برخی جهات بسیار بسته هستند، که این می‌تواند یکی از موانع توسعه گردشگری باشد زیرا مانع از ایجاد دید باز در برابر گردشگران خارجی می شود. اما این جوامع می‌توانند با ترویج این مطلب که حضور گردشگران می تواند باعث ایجاد مزیت برای منطقه شود، مهمان نوازی ساکنان از گردشگران را افزایش دهند. شبکه های اجتماعی محلی هم می توانند بصورت افقی و عمودی خود را گسترش دهند. شبکه های اجتماعی افقی در خانواده ها و شبکه‌های اجتماعی عمودی در سازمان‌ها، مناطق و کشورها به وجود می آیند. جامعه‌ای که از شبکه‌های اجتماعی افقی قوی تشکیل شده است از سرمایه اجتماعی لازم برای ایجاد فرصت‌های جدید مانند توسعه گردشگری برخوردار خواهد بود. همچنین جامعه‌ای که دارای شبکه‌های اجتماعی عمودی قوی است، در برابر گردشگری ذهنیتی روشن تر و بازتر دارند (Macbeth, 2004 در بیدختی و شریفی، ۱۳۹۱، ۱۳۴). در همین راستا نتایج تحقیق وبینگ نشان می دهد، سرمایه اجتماعی بر کسب و کار گردشگری دارای اثراتی می‌باشد. از دیدگاه وبینگ میزان تأثیر هر یک از مولفه‌های سرمایه اجتماعی متفاوت است. از میان مولفه‌های مختلف سرمایه اجتماعی، سرمایه اجتماعی ساختاری و رابطه-ای رابطه مثبتی با توانایی افراد در کارآفرینی گردشگری دارد. همچنین یافته‌های تحقیق نشان داد سرمایه اجتماعی ادراکی (شناختی) اثر معنا داری بر گردشگری ندارد (Weibing et all, 2011) تاکنون مطالعاتی در ارتباط با نقش گردشگری روستایی و مذهبی در بهبود وضعیت سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی نواحی روستایی انجام شده است که مهمترین این مطالعات در جدول شماره ۱ بیان شده است.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

جدول (۱) نقش گردشگری در سرمایه اجتماعی و کبفیت زندگی

محقق- سال	نتایج تحقیق
kim,2002: Aref,2011	میان گردشگری و افزایش کیفیت زندگی رابطه معناداری وجود دارد.
Sharron,2011	گردشگری روستایی افزایش مشارکت روستائیان را به دنبال دارد.
Williams and Norman ,2007; benjamlns, 2005	گردشگری مذهبی افزایش سلامت روان افراد را به دنبال دارد.
Bhujyan et all,2011	موثر بودن نقش گرشگری اسلامی در پایداری اقتصادی

منبع : یافته های تحقیق

روش شناسی تحقیق

در تحقیق حاضر، با توجه به پرسش های مطرح شده و در راستای پاسخگویی علمی به این سوالات، به تبیین چگونه بودن و چرایی وضعیت مسئله و ابعاد آن پرداخته شده است. بنابراین، تحقیق حاضر از نوع کاربردی و به روش توصیفی-تحلیلی می باشد. جامعه آماری تحقیق، شامل خانوارهای روستای قپچاق می باشد، این روستا طبق سرشماری سال ۱۳۹۰ دارای ۹۶۳ خانوار و ۳۵۶۲ نفر جمعیت می باشد، طبق فرمول کوکران تعداد نمونه لازم ۲۴۲ خانوار بدست آمد. انتخاب خانوارها در سطح هر روستا، به صورت تصادفی ساده می باشد، تا اصل فرصت برابر به منظور انتخاب خانوارها رعایت شده باشد. براین اساس و به منظور دستیابی به نتایج مطلوب، پرسش نامه ای جهت بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی و کبفیت زندگی خانوارهای روستای مورد مطالعه بعد از توسعه گردشگری مذهبی و در ۳۹ معرف مربوط به کیفیت زندگی و ۳۴ معرف مربوط به سرمایه اجتماعی تدوین شد. (جدول شماره ۲) سطح پایایی پرسشنامه تحقیق با استفاده از روش آلفای کرونباخ ۰/۷۶ بدست آمد که بیانگر ضریب اعتماد بالا می باشد. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات به صورت آمار توصیفی (میانگین، انحراف معیار) و استنباطی (آزمون فریدمن و آزمون ویلکاکسون) صورت گرفته است.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

جدول (۲) شاخص‌ها و معرف‌های مربوط به تحقیق

	ابعاد	معرف
ابعاد سرمایه اجتماعی	اعتماد اجتماعی	میزان اعتماد مردم به بکدیگر، احساس توانایی مردم جهت اداره و مدیریت روستا، میزان اعتماد مردم روستا به افراد غریبه ی وارد شده به روستا که قصد اقامت دائم دارند، میزان اعتماد مردم به مهاجرین، میزان اعتماد مردم روستا به مسافرین (گردشگران)، میزان اعتماد مردم به نهاد «دهیاری»، میزان اعتماد مردم به«شورای اسلامی» وعملکردآن، میزان اعتماد مردم به «مراکز خدمات روستایی»، میزان اعتماد مردم به شرکت تعاونی روستایی، میزان اعتماد مردم به نهادهای اجتماعی موجود درروستا. (مثل بسیج، هیأت امنای مسجد و...)
	مشارکت اجتماعی	مشارکت در امور روستا، مشارکت در پروژه های عمرانی، ارتباط با شورای اسلامی،کمک مالی و فکری، آمادگی جهت مشارکت بدون دریافت دستمزد، مشارکت درتصمیم گیری های محلی، مشارکت در حفظ و سالم سازی محیط روستا
	انسجام اجتماعی	درگیری ونزاع بین اهالی، گردهمایی و جلسات در روستا، تغییر ارزش‌های مشترک طی زمان، روابط همسایگان،انجام وظایف اجتماعی، افزایش میزان همدلی میان اهالی روستا
	شبکه اجتماعی	رابطه دوستانه با اعضای خانواده، تعریف کارهای روزانه برای اعضای خانواده، گسترش کمک های مالی به خویشاوندان، رفت آمد به خانه خویشاوندان، همکاری نهاد ها و سازمان ها با شورا، همکاری نهادها و سازمانها با مردم، حضور در بازار جهت خرید، تعامل و رفت آمد با دوستان و همسایگان،حضور در مسابقات ورزشی و کلاس های غیر درسی و دینی، ایجاد و گسترش نهادهای محلی جدید، تقویت نهادهای محلی موجود
کیفیت زندگی	بعد اجتماعی کیفیت زندگی	احساس امنیت فردی، امید به آینده، توانایی تأمین نیازهای اساسی خانوار، رضایت از زندگی، کاهش میزان مهاجرت، احساس تعلق به اجتماع، تمایل به ماندن در روستا، رضایت از موقعیت اجتماعی، دسترسی به فناوری اطلاعات (اینترنت، صندوق پست و . . .)، گسترش امکانات فرهنگی و هنری.
	بعد اقتصادی کیفیت زندگی	رضایت از میزان درآمد و پس انداز، رضایت از شغل، رضایت از بهبود دسترسی بهتر به شهر، کاهش هزینه های زندگی ، کاهش نابرابری اقتصادی، افزایش قیمت مسکن و اراضی کشاورزی، کاهش احساس فقر، ایجاد انگیزه جهت بهبود وضعیت کار، ایجاد انگیزه جهت پیشرفت شغلی- دسترسی به خدمات اعتباری و مالی.
	بعد زیست محیطی کیفیت زندگی	رضایت از مراکز بهداشتی، جمع آوری و دفع آب های سطحی، کیفیت بهداشت شبکه معابر، کیفیت مسیرهای عابر پیاده، نظافت و پاکیزگی روستا، کیفیت آب آشامیدنی، کاهش اتلاف و آلودگی منابع آب، گسترش وجود جایگاه های دفع زباله، گسترش رعایت حریم میان احشام و انسان.
	بعد کالبدی کیفیت زندگی	دسترسی به امکانات ورزشی، کیفیت مسکن از نظر مصالح بکار رفته، تجهیزات و امکانات مسکن نظیر حمام و دستشوئی بهداشتی، توانایی تهیه مسکن، رضایت از دید و منظر روستا، دسترسی به پارک و فضای سبز، ایجاد سامانه تخلیه فاضلاب، جمع آوری و دفع زباله، دپوی فضولات حیوانی، پرهیز از ساخت خانه ها در اراضی شیب دار و خطرناک، پرهیز از استقرار واحدهای مسکونی در حریم سیلابها و رودخانه ها.

منبع: عنبری، ۱۳۸۹، جمعه پور و همکاران ۱۳۹۰، ازکیا، ۱۳۸۳، ازکیا ۱۳۸۹، خاوری و خاوری، ۱۳۹۰، عنابستانی و همکاران، ۱۳۹۰

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

منطقه مورد مطالعه

شهرستان میاندوآب در جنوب دریاچه ارومیه و جنوب شرقی استان آذربایجان غربی و در طول جغرافیایی ۴۶ درجه و ۶ دقیقه‌ی شرقی از نصف‌النهار گرینویچ و در عرض ۳۶ درجه و ۵۸ دقیقه‌ی شمالی از خط استوا در وسط جلگه‌های منتهی به دریاچه‌ی ارومیه با ارتفاع ۱۳۱۴ متر از سطح دریا واقع شده است. روستای قپچاق از توابع این شهرستان و در دهستان مرحمت‌آباد شمالی قرار دارد. این روستا در ۳۰ کیلومتری شهرستان میاندوآب در مرز بین استان‌های آذربایجان غربی و شرقی قرار دارد و در ۱۵ کیلومتری شهرستان ملکان قرار گرفته و تا شهرستان بناب نیز ۲۵-۲۰ کیلومتر فاصله دارد (شکل ۱). روستای قپچاق با قدمت هزار ساله خود یکی از مهمترین و بزرگترین روستاهای این شهرستان به حساب می‌آید. که سالیان خیلی پیش در اثر بالا آمدن آب دریاچه اورمیه و بلایای طبیعی دیگر از بین رفته و به محل امروزی خود در نزدیکی شهر چهاربرج منتقل شده است. خرابه‌های روستای قپچاق قدیم در حال حاضر با عنوان (کُهنه کند) در نزدیکی این روستا موجود است.

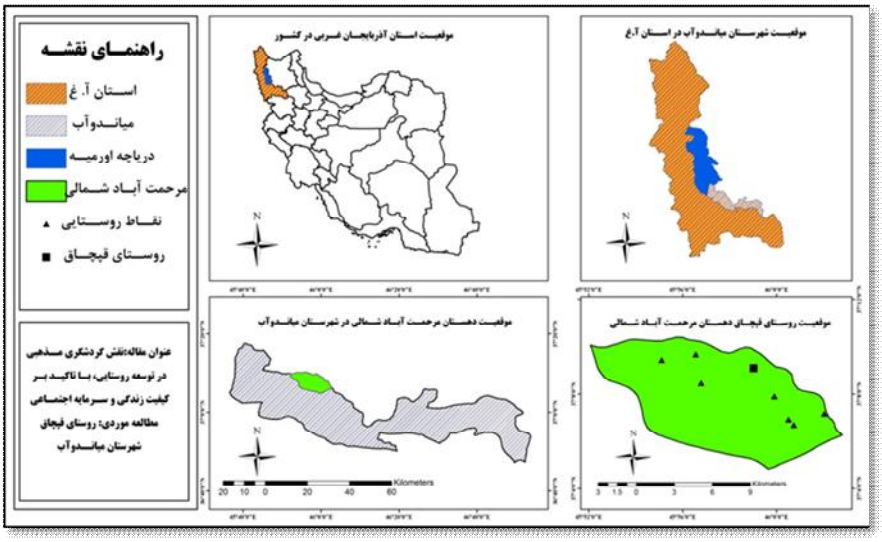

شکل (۱) موقعیت سیاسی دهستان مرحمت آباد شمالی و روستای قپچاق

سابقه تاریخی این روستا به هزاران سال قبل بر می گردد. از آثار تاریخی محدوده مورد مطالعه زیارتگاه تاج الدین علی (ع) می باشد که تاریخ آن دقیق معلوم نیست ولی آخرین

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

بازسازی آن با مساعدت شجاع الدوله حاکم مراغه در اواخر قاجار که به دست مردم منطقه بصورت بقعه‌ای چهارگوش با گنبد دوار از آجرپخته ساخته شده است (شکل ۲).

زیارتگاه تاج الدین علی، مبین قدمت هزاران ساله است. بررسی‌ها نشان می دهد بطور متوسط ماهانه حدود ۲۴۰۰ نفر گردشگر از شهرها و روستاهای دور و نزدیک به این مکان مقدس مراجعه می کنند (اداره اوقاف شهرستان میاندوآب، ۱۳۹۲).

شکل (۲) زیارتگاه تاج الدین علی واقع در روستای قپچاق در دهستان مرحمت آباد شمالی

یافته‌های تحقیق

یافته های توصیفی تحقیق نشان می دهد، از ۲۴۲ نفر پاسخگو ۸۶/۵ درصد مرد و ۱۳/۵ درصد زن، میانگین سنی این افراد ۳۴/۴ سال، میانگین تعداد افراد خانوار برابر با ۴/۳ نفر، از نظر وضعیت سواد ۳۰/۹ درصد بی سواد، ۲۵ درصد سواد دوره ابتدایی،۲۸/۵ درصد دارای سواد دوره راهنمایی و دبیرستان، ۸/۳ درصد دیپلم و ۷/۲ درصد هم فوق دیپلم و بالاتر تحصیلات داشته اند. یافته های مربوط به سطح کیفیت زندگی خانوارهای روستایی مورد مطالعه بعد از توسعه گردشگری مذهبی نشان می دهد، میانگین ابعاد اجتماعی، اقتصادی، زیست محیطی و کالبدی به ترتیب برابر با ۳/۲، ۳/۲۵، ۳/۲۱ و ۳/۹۷ بوده است. (جدول ۳)

جدول (۳) بررسی کیفیت زندگی خانوارهای روستایی مورد مطالعه بعد از گسترش گردشگری مذهبی

ابعاد کیفیت زندگی	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	واریانس
اجتماعی	۲۴۲	۳/۱۷	۰/۳۴	۰/۱۱۹
اقتصادی	۲۴۲	۳/۲۵	۰/۴۳	۰/۱۸۷
زیست محیطی	۲۴۲	۳/۲۱	۰/۵۲	۰/۲۸۰
کالبدی	۲۴۲	۳/۹۷	۰/۵۵	۰/۳۰۸
کل	۲۴۲	۳/۴۰	۰/۴۷	۰/۲۷۱

منبع : یافته های تحقیق

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

جهت بررسی نقش گردشگری مذهبی در بهبود وضعیت کیفیت زندگی خانوارهای روستای مورد مطالعه به ارزیابی وضعیت کیفیت زندگی این خانوارها در قبل و بعد از گسترش گردشگری مذهبی و با استفاده از آزمون ویلکاکسون و فریدمن پرداخته شده است. یافته‌های بدست آمده از آزمون ویلکاکسون نشان دهنده بهبود وضعیت کیفیت زندگی خانوارهای روستای مورد مطالعه در چهار بعد مورد بررسی می باشد.

جدول (۴) بررسی نقش گردشگری مذهبی در بهبود وضعیت کیفیت زندگی خانوارهای روستایی

	اجتماعی	اقتصادی	زیست محیطی	کالبدی
Z	-10.654[a]	-10.239[a]	-12.099[a]	-13.755[a]
Asymp. Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	.000

منبع : یافته های تحقیق، معناداری در سطح ۵ درصد

همان گونه که جدول شماره ۵ نشان می دهد، براساس آزمون فریدمن، بین میانگین ابعاد کیفیت زندگی خانوارهای مورد مطالعه در سطح آلفا ۰/۰۱ تفاوت معناداری وجود دارد. در این بین بیشترین میانگین رتبه ای مربوط به بعد کالبدی و کمترین آن مربوط به بعد اجتماعی می باشد. بررسی میانگین رتبه ای داده های حاصل از تحلیل کمی ابعاد کیفیت زندگی نشان دهنده، پایین بودن سطح ابعاد کیفیت زندگی خانوارهای روستایی مورد مطالعه به میزان کمتر از حد متوسط در ابعاد اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی و بالاتر از حد متوسط در بعد کالبدی می باشد (جدول ۵).

جدول(۵)معناداری تفاوت میانگین رتبه ای کیفیت زندگی خانوارهای مورد مطالعه، براساس آماره آزمون فریدمن

مولفه	تعداد	میانگین عددی	میانگین رتبه ای فریدمن
اجتماعی	۲۴۲	۳/۱۷	۲/۳۰
اقتصادی	۲۴۲	۳/۲۵	۲/۳۷
زیست محیطی	۲۴۲	۳/۲۱	۲/۲۷
کالبدی	۲۴۲	۳/۹۷	۲/۶۹
کیفیت زندگی کل	۲۴۲	۳/۴۰	۲/۷۸
کای دو	۲۹۰/۵۷۰		
درجه آزادی	۳		
سطح معناداری	۰/۰۰۰		

منبع : یافته های تحقیق، معناداری در سطح ۵ درصد

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

در ادامه تحقیق به بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی خانوارهای مورد مطالعه بعد از گسترش گردشگری مذهبی و با استفاده از آزمون ویلکاکسون پرداخته شده است. یافته های بدست آمده از آزمون ویلکاکسون نشان می دهد، در بعد انسجام وضعیت خانوارهای مورد مطالعه بعد از گسترش گردشگری مذهبی بهبود داشته، اما در ابعاد مشارکت و اعتماد اجتماعی، یافته های تحقیق نشان می‌دهد، بعد از گسترش گردشگری مذهبی از سطح این ابعاد کاسته شده است. بررسی یافته‌ها نشان می دهد، به علت ناکارآمدی شورای روستا و دهیار سطح مشارکت مردم کاهش یافته است, اما در ارتباط با عوامل سطح کاهش اعتماد اجتماعی, بررسی‌ها نشان می دهد، گسترش ورود گردشگران به روستای قپچاق با آثار منفی چون رشد بزهکاری و گسترش نابرابری های اجتماعی همراه بوده است که در نهایت این عوامل کاهش سطح اعتماد اجتماعی را به همراه داشته است. یافته های تحقیق نشان می دهد، اثرات گردشگری مذهبی برای تمامی خانوارهای روستایی اثرات یکسانی نداشته است و بیشتر خانوارهایی که در کنار امامزاده دارای اراضی کشاورزی بوده اند، به علت تغییرات کاربری اراضی و تبدیل اراضی کشاورزی به مغازه ها و فروش اراضی به سازمان های مختلف جهت اجرای طرح های مختلف بوده است.

جدول (۶) بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی خانوارهای مورد مطالعه بعد از گسترش گردشگری مذهبی

	اعتماد	مشارکت	انسجام	شبکه اجتماعی
Z	-.805[a]	-1.926[a]	-5.408[b]	-3.364[a]
Asymp. Sig. (2-tailed)	.421	.054	.000	.004

منبع : یافته های تحقیق، معناداری در سطح ۵ درصد

نتیجه گیری

امروزه صنعت گردشگری در اقتصاد کشورهای جهان دارای جایگاه مهمی بوده، به طوری که پس از صنایع نفت و خودروسازی، سومین صنعت درآمدزای هزاره جدید و فعالیت مهمی برای کسب درآمد و توسعه پایدار در کشورها محسوب می‌شود. در این میان، سکونت‌گاههای روستایی، بخصوص در کشورمان که ۲۸ درصد جمعیت را در خود جا داده‌اند، با مسائل و مشکلاتی از قبیل: مهاجرتهای روستایی، فقر، پایین بودن سطح اشتغال و سطح بهره وری در بخش کشاورزی، فقدان یا کمبود زیربناهای رفاهی و خدماتی، بیکاری و کمبود درآمد مواجهند، این در حالی است که تعداد قابل توجهی از سکونتگاههای روستایی در کشور به لحاظ موقعیت مکانی و داشتن عناصر مهم جذب گردشگر و به خصوص در ارتباط با گردشگری مذهبی دارای زمینه های مناسبی برای توسعه فعالیتهای گردشگری می باشند.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

در تحقیق حاضر به بررسی نقش گردشگری مذهبی در توسعه روستایی، با تاکید بر کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی پرداخته شد.

نتایج تحقیق نشان می دهد، گردشگری مذهبی در بعد کالبدی تأثیرات مثبت و در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی نتوانسته است تاثیرات مثبتی را در متغیرهای مورد بررسی داشته است. در مجموع، در میان ابعاد کیفیت زندگی، بعد کالبدی با میانگین ۳/۰۹ بیشترین تأثیر و ابعاد اقتصادی، زیست محیطی واجتماعی در اولویت‌های بعدی قرار گرفتند که در نهایت بهبود کیفیت زندگی در ابعاد کالبدی در حد متوسط و در ابعاد اقتصادی، زیست محیطی و اجتماعی در حد پایین تر از متوسط و ضعیف ارزیابی شدند. بررسی اثرات گردشگری مذهبی بر تغییرات سرمایه اجتماعی نشان می دهد، در بعد انسجام وضعیت خانوارهای مورد مطالعه بعد از گسترش گردشگری مذهبی بهبود داشته، اما در ابعاد مشارکت و اعتماد اجتماعی، یافته های تحقیق نشان می دهد، بعد از گسترش گردشگری مذهبی از سطح این ابعاد کاسته شده است. با توجه به یافته های تحقیق راهکارهای زیر پیشنهاد می شود:

- تشکیل جلسات هماهنگی اجرای طرح ها در روستا به منظور مشارکت واقعی روستائیان
- اختصاص بودجه های عمرانی، خدماتی، اجرای پروژه های مختلف و ایجاد اشتغال برای ساکنان روستایی منطقه مانند فروش صنایع دستی، اجرای آداب، رسوم، غذاهای محلی
- ایجاد بازارهای روزانه و هفتگی صنایع دستی روستایی و سایر تولیدات روستایی و کشاورزی منطقه و همچنین غرفه های کالاهای فرهنگی در فصول ورود گردشگران جهت بالا بردن مشارکت روستاییان.
- تنوع بخشی به فعالیتهای اقتصادی خانوارهای روستایی جهت افزایش کیفیت زندگی و گسترش سرمایه‌های اجتماعی.
- ایجاد درآمدهای متنوع و پایدار جهت بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی روستائیان.

منابع و ماخذ

۱. ابراهیم زاده، عیسی، کاظمی زاد، شمس الله و محمد اسکندری ثانی (۱۳۹۰) **برنامه ریزی استراتژیک توسعهٔ گردشگری، با تأکید بر گردشگری مذهبی**، پژوهش های جغرافیای انسانی، شماره ۷۶، صص ۱۴۱-۱۱۵.

۲. ازکیا، مصطفی و ایمانی، علی (۱۳۸۷) **توسعه پایدار روستایی**، تهران، انتشارات اطلاعات.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

۳. ازکیا، مصطفی و غلامرضا غفاری (۱۳۸۹) **توسعه روستایی با تاکید بر جامعه روستایی ایران**، تهران : نشرنی.

۴. ازکیا، مصطفی (۱۳۸۹) **نظریه‌های اجتماعی معاصر با رویکرد توسعه**، تهران: نشر علم.

۵. اداره اوقاف شهرستان میاندوآب سال ۱۳۹۲.

۶. افتخاری، عبدالرضارکن الدین (۱۳۸۹) **مدیریت توسعه روستایی**، تهران، انتشارات سمت.

۷. بیدختی، علی اکبر و نوید شریفی (۱۳۹۱)، **بررسی رابطهٔ بین رونق گردشگری و سرمایهٔ اجتماعی در مناطق ساحلی دریای خزر، مطالعات مدیریت گردشگری، سال هفتم**، شماره، صص ۱۴۹-۱۲۱.

۸. عنابستانی، علی اکبر، خسرو بیگی برچلوئی، رضا، تقیلو، علی اکبر و محمدحسن اکبری (۱۳۹۰) **تحلیل عوامل فرهنگی و اجتماعی موثر بر میزان مشارکت مردم در نواحی روستایی مطالعه موردی: روستاهای بخسش مرکزی شهرستان جهرم**، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۵، شماره۱، صص ۸۵- ۱۰۸.

۹. تقوایی، مسعود، موسوی، سید علی و یونس غلامی بیمرغ (۱۳۸۹) **تحلیلی بر توسعه گردشگری مذهبی**، فضای جغرافیایی، سال ۱۰، شماره ۳۱، صص ۶۴-۳۹.

۱۰.جمعه پور، محمود و بهزاد رشنودی (۱۳۹۰) **بررسی نقش شهرهای کوچک در توسعه مناطق روستایی با تاکید بر کیفیت زندگی**، فصلنامه توسعه روستایی، دوره سوم، شماره ۱ ، صص ۶۴- ۴۵.

۱۱.حریرچی امیرمحمود, میرزایی خلیل, جهرمی و مکانی اعظم (۱۳۸۸) **چگونگی وضعیت کیفیت زندگی شهروندان شهر جدید پردیس ۱۳۸۸** ، پژوهش اجتماعی پاییز،صص ۸۹- ۱۱۰.

۱۲.خاوری، زهرا و مرضیه خاوری (۱۳۹۰) **بررسی تاثیر شاخص های سرمایه اجتماعی بر وضعیت اقتصادی محله؛ مطالعه موردی : محله طلاب**، فصلنامه مدیریت شهری، ویژه نامه بهار و تابستان ص ۲۹۱-۲۷۶.

۱۳.خمر، غلامعلی، اسماعیل زاده کواکی، علی و علی برات پور (۱۳۹۰) **ارزیابی توزیع فضایی سرمایه اجتماعی در سطح مناطق شهری با استفاده از تکنیک** Topsis **و** GIS، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال اول، شماره چهارم، صص ۱۱۰-۹۵.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

۱۴.دورانت، ویلیام جیمز(۱۳۷۰) **تارخ تمدن، ترجمه احمد آرام**، تهران، انقلاب اسلامی چاپ ششم.

۱۵.رضوانی، محمد رضا و منصوریان، علی(۱۳۸۷) **سنجش کیفیت زندگی: بررسی مفاهیم، شاخص‌ها، مدل‌ها و ارائه مدل پیشنهادی برای نواحی روستایی**، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۱، شماره ۳.

۱۶.رضوانی، محمد رضا، اکبریان، سعید رضا، رکن الدین افتخاری، عبدالرضا و سید علی بدری (۱۳۹۰) **تحلیل مقایسه ای آثار اقتصادی گردشگری خانه های دوم با گردشگری روزانه بر نواحی روستایی، با رویکرد توسعه پایدار**، پژوهش های روستایی، سال دوم، شماره چهارم، صص ۶۲-۳۵.

۱۷.صادقی، حسین و علی قنبری (۱۳۸۸) **تحولات اقتصادی ایران**، تهران، انتشارات سمت.

۱۸.سقایی، مهدی (۱۳۹۰) **گردشگر و زائر**، قابل بازیابی در.-http://touristy.blogfa.com/cat 32.aspx

۱۹.عبدی، عباس و محسن گودرزی (۱۳۸۷) **تحولات فرهنگی در ایران** ، تهران، انتشارات روش.

۲۰.عنبری، موسی (۱۳۸۹) **بررسی تحولات کیفیت زندگی در ایران (۱۳۸۵- ۱۳۶۵)**، فصلنامه توسعه روستایی، دوره اول، شماره ۲، صص ۱۸۱-۱۴۹.

۲۱.غفاری، غلام رضا، میرزائی، حسین و علیرضا کریمی (۱۳۹۰) **بررسی رابطه بین صنعت و کیفیت زندگی**، فصلنامه توسعه روستایی ، دوره سوم، شماره ۱، صص ۲۲-۱.

۲۲.فیلد، جان (۱۳۸۴) **سرمایه اجتماعی**، ترجمه : غلامرضا غفاری و حسین رمضانی، انتشارات کویر، تهران، چاپ اول.

۲۳.کرد زنگنه، جعفر (۱۳۸۱) **بررسی کیفیت زندگی مرتبط با سلامت سالمندان و عوامل موثر بر آن (مطالعه موردی شهر رامهرمز)**، پایان نامه کارشناسی ارشد جمعیت شناسی ، استاد راهنما : محمد میرزایی، دانشکده علوم اجتماعی ، دانشگاه تهران.

۲۴.کرستین سن، آرتور (۱۳۶۹) **ایران در زمان ساسانیان**، ترجمه رشید یاسمی، تهران، دنیای کتاب چاپ ششم.

۲۵.معاونت برنامه ریزی استانداری استان آذربایجان غربی، سال نامه آمار سال ۱۳۹۰.

۲۶.متوسلی، محمود (۱۳۸۴) توسعه اقتصادی: مفاهیم، مبانی نظری، نهادگرایی و روش‌شناسی، تهران، انتشارات سمت.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

۲۷. مؤمنی، مصطفی، صرافی، مظفر و محمد قاسمی خوزانی (۱۳۸۷) **ساختار و کارکرد گردشگری مذهبی - فرهنگی و ضرورت مدیریت یکپارچه در کلانشهر مشهد**، جغرافیا و توسعه، شماره ۱۱، صص ۳۸-۱۳.

Aref, Fariborz**, (**2011) ***The Effects of Tourism on Quality of Life: A Case Study of Shiraz, Iran*****,** Life Science Journal, Volume 8, Issue 2, pp 25-31.

Behzadfar, M, Zamanian, R., (2008) ***Strategic Planning for Tourism Development whit Emphasize on Product Sector Case Study: Neyshabour County***, International.

Benjamins M R (2005) ***Religious Influence on Perspective Health Case Use in a Nationally Representative Sample of Middle-Age Women***.J Behavior Medicine.doi: 10.1007/s10865-005-9035-2.

Contributions to Sustainability, Environmental Management, Volume 48, pp 734–749.

Bhuiyan, Anowar Hossain et al, (2011) **Potentials of Islamic Tourism: A Case Study of Malaysia on East Coast Economic Region,** Australian Journal of Basic and Applied Sciences, pp 1333-1340

Fatemi, S. M (2001) **Investigation of the Stand of Tourism and its Function in Qom Province Economic**, M.Sc. Thesis, Tehran University Qom Branch.

Karar, Arnab, (2010) ***Impact of Pilgrim Tourism at Haridwar*****,** Anthropologist, pp 99-105**.**

Kawachi, I., Subramanian, S.V., Kim, D. (Eds.), (2008) ***Social capital and health, Springer, New York Bhujyan, AnowarHossain and et al, 2011, Potentials of Islamic Tourism***: A Case Study of (1).

Malaysia on East Coast Economic Region, Australian Journal of Basic and Applied Sciences, Volume 3, pp 1333-1340.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

Kim, K. (2002**)** ***the effects of tourism impacts upon quality of life residents in the community***. Virginia Polytechnic Institute and State University, Blacksburg, Virginia.

Layard, R. (2005) *Happiness:* ***Lessons from a new science. New York and London: Penguin. Layard, Rethinking Public Economics***: the Implications of Rivalry and Habit.

Olsen, D. (2006) ***Management issues for religious heritage attractions. In D. Timothy & D. Olsen (Eds.), Tourism***, religion and spiritual journeys(pp. 104–120). Abingdon: Routledge.

Quaghebeur, K., Masschelein, J., & Nguyen, N. (2004) ***Paradox of participation: Giving or taking part?*** Journal of Community and Applied Social Psychology, pp 154–165.

Rahman, Tauhidur and et all, (2011) ***Measuring quality of life across countries: A multiple indicators and multiple causes approach***, The Journal of Socio-Economics 40, pp 43–52.

RANA, MASUD and et all, (2009) ***Impact of health education on health-related quality of life among elderly persons***: results from a community-based intervention study in rural Bangladesh, Health Promotion International, Vol. 24 No 1.

sharpley, Richard and Deborah Jepson,(2009) ***RURAL TOURISM A spiritual experience, Annals of Tourism Research***, Volume 3, pp 1-20.

Sharron,L and et all, (2011) ***Tourism Partnerships in Protected Areas: Exploring.***

Skevington, S. M. (2002) ***Advancing cross-cultural research on quality of life: Observations drawn from the WHOQOL development***. World Health Organisation Quality of Life Assessment. Quality of Life Research, pp 135–144.

UNWTO, (2007) Tourism Highlights 2007 Edition, ***Available I"www.unwto.comdasgupta, 2007, 66***.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

UNWTO (2013) Why tourism? Retrieved Match 17th, 2013 from http://www2.unwto.org/en/content/why-tourism.

World Tourism Organization. (2009) Information retrieved April 11, 2007 http://www.unwto.org/index.php

Williams, Daniel and Norman McIntyre**, (**2007) ***Place Affinities, Lifestyle Mobilities, and Quality-of-Life***, Research: Enhancing the Lives 209 of Tourists and Residents of Host Communities, International Handbooks of Quality-of-Life, DOI 10.1007/978-94-007-2288-0_12.

Weibing Zhao, J.R. Brent Ritchie, Charlotte M. Echtner(2011) Social capital and tourism entrepreneurship,*Annals of Tourism Research*, Volume 38, Issue 4, October pp. 1570-1593.

Zhang M, Huang L, Wang JH, Liu J, Jie YG, Lai X (2007) ***Religious Tourism and Culture Pilgrimage***: A Chinese Perspective: CAB International.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]